

A „teoretikus” Tamási

A címben használt idézőjel nyomatékosabb már nem is lehetne. Vélhetjük, a magyar próza egyik legpoétikusabb, a kifejezés szépségére, a leírt életélmény tanulmányos etikusságára, a hitté avatott, ősi igazságtudatra törekvő alkotója alkaltilag tekintélyes messzeségben áll művészete szemléleti gyökereinek rigorózus elméleti önvizsgálatától. Ha lehetséges volna, akár Tamási Áron szolgálhatott volna mintául Friedrich Schillernek, amikor a naiv költészet mibenlétéről fejtette ki gondolatait. Számára a műviséget meghaladó természetesség maga a létezés spontaneitása, a dolgok önmaguk által való fennállása, a teremtett szükségyszerűség, az örök törvények szerinti élet. „Mivel ez az érdeklődés a természet iránt eszmén alapul, ezért csak olyan elmékben mutatkozhat, amelyek fogékonnyak az eszmékre, azaz csak morális elmékben”¹ – írja Schiller, akaratlanul is meghatározva a „székely Homérosz” karakterét. Ő az az „érzületbeli” naiv, akinél nem csupán a természet igaza érvényesül, hanem az azt képviselő személy becsülete is. „Naivnak kell lennie minden igazi zseninek, különben nem zseni. Egyedül naivitása teszi zsenivé, s ami intellektuális és esztétikai tekintetben jellemző rá, arra morális téren sem cáfolhat rá. Mivel nem ismeri a szabályokat, a gyengeség mankóit és a fonákság porkolábjait, hanem pusztán a természet vagy az ösztön vezeti őt őrangyalaként, ezért nyugodtan és biztosan megy át a hamis ízlés minden hálóján, melyekbe a nem zseni óhatatlanul belegabalyodik, ha nincs benne annyi okosság, hogy messziről elkerülje őket. Csak a zseninek adatott meg, hogy az ismertnek a körén kívül is még mindig otthon legyen, s hogy kitégítse a természetet anélkül, hogy túlmenne rajta”² – bizonygatja Goethe barátja és méltatója.

Tamási tehát e magyarázat alapján zseni a javából – mi szüksége volna az önértelmező reflexióra? Nos, azért láthatta hasznosnak, mert a múlt század két háború közötti időszak íróinak jelentős része, ahogyan ő is, úgy érezte, fontos

PAPP ENDRE (1967) kritikus, a *Hitel* főszerkesztője.

1 Firedrich Schiller: A naiv és szentimentális költészetéről. Hozzáférés: <http://users.atw.hu/esztetika/Friedrich-Schiller-A-naiv-es-a-szentimentalis-kolteszetrol.pdf>

2 Schiller: i. h.

társadalmi küldetése van.³ „Vajúdó és korváltó időkben az író nem elégedhetik meg azzal, hogy csupán felemelő hivatásának éljen, vagyis egyedül a szépírást művelje. A kötelességét is teljesítenie kell: más szóval a valóságos élet dolgaiban is közvetlen módon kell állást foglalnia” – mondta egy „No, Áron!” elnevezésű beszélgetésben.⁴

A legismertebb megfogalmazása az elhivatottságnak Tamási részéről a *Szülőföldemben* olvasható. Ihletett soraiban „tisztá szolgálatnak” tartja az írói munkát, amelynek önmagához való értékét látja, s céljának a nemzeti közösségen keresztül az eszme követését vallja. Egységes, organikus világképe az élet örökös rendjével kíván összhangban maradni. A népi életforma ezeréves lelki és testi szerkezete a szemében szövetség a természettel és az Istennel. Felfogásában a közösség az első és legfőbb személy, amely lelkében változatlan, csupán atyák és fiak cserélik egymást. A nép szellemi-lelki egységéből származtatja a nemzetet, a „nagy magyar családot”. A maga emelkedettségében nevelő-tanító jelleggel adja át útmutatását: „Töltse bé hát mindenki és töltsék bé a nemzetek is a szellem törvényeit, amelyek az igazság, a jog és a tudás. S legfőképpen az erkölcs.”

Ez ilyen formában persze nem kellőképpen egzakt, dacára, hogy felemlíti a felvilágosodás nagy eszméit, s a herderi természetfilozófia fogalmai is visszaköszönek a maguk poétikus nyelvi köntösükben: az isteni-természeti örök törvények, a saját lét sérthetlensége, a nemzeti lét természetes adottsága, a humanitás eszményítése mint legmagasabb rendű emberi méltóság és cél. Azonban a szépirodalmi vallomás mellett fellelhetők az életműben azok a megnyilatkozásai is, amelyeket saját tevékenysége önértékelése, önértelmezése jellemez. Afféle ars poetica szerű kijelentésekről lehet beszélni. Interjúkban, publicisztikában, felszólalásokban, visszaemlékezésekben fejtette ki ezeket.⁵ Ehhez szorosan kapcsolódóan a művészi hitvallás mellett elmondja véleményét a népiség és a nemzet mibenlétéről, illetve kifejezi a világnézetét meghatározó eszméket. Esztétikai (ön)megértése összefoglaló jellegű: belesűriti mindazokat a gondolati, hitbeli és érzelmi tartalmakat, amelyek talaján kivirágzik az oly jellegzetes lírai-tragikus, elemeiben archaikus, akár mesei vagy mitikus távlatú, a székelység egyéni szemléletmódját és hiedelemvilágát irodalmiasító, játékos-

3 Alátámasztásul egy idézet: „Irodalmunk történetéből is úgy ismeretes a magyar író, mint nemzetének lelkiismerete. Hűséges volt mindig az emberi eszményekhez és a nemes faji hagyományokhoz, de a szükséges nemzeti fejlődés érdekében és a nép sorsának javításáért ugyanakkor vállalta a harcot is.” Ezekkel a mondatokkal kezdődik az 1943-as *Együtttes vallomás*, a *Magyar Csillag* című folyóirat programadó nyilatkozata, melyet Illés Endre, Illyés Gyula, Kodolányi János, Márai Sándor, Tamási Áron, Veres Péter, Zilahy Lajos írt alá, hangsúlyozva az irodalom szereplőinek közös felelősségét a nemzeti sorsban.

4 Beszélgetőtárs Bella Andor. *Film Színház Irodalom*, 1943. máj. 28. – jún. 3., 22. sz.

5 Az ebbe a körbe sorolható írások hozzáférhetők a *Virrasztás*, illetve a posztumusz *Tiszta beszéd*, a *Jégtörő gondolatok*, a *Gondolat és árvaság*, a *Szellemi őrség*, az *Emberi szavak*, az *Eszméj*, *Ábel* című kötetekben, illetve a Digitális Irodalmi Akadémia oldalain.

feleselő-kópés elbeszélő és dramatizáló stílus. Tegyük hozzá: az elméleti kérdésekről olyaképpen szól, mintha a fogalmi összefüggések a legnyilvánvalóbbak volnának, a logikai rendszer a napnál világosabb, a fundamentumok annyira evidensek, hogy különösebb kommentárt sem igényelnek. Az igazság meglátása valójában problémátlan, az erkölcsi meggyőződés eredendően adott. A létezés elméleti síkon igazából nem gond, könnyen felfogható rendszer, működésében azonban komoly zavarok voltak észlelhetők. S mi, pontosabban ki más lehetne a homok a természetes rend fogaskerekei között, mint a zavart lelkű, eltévelyedő ember?... Hiszen a szerző a *Jégtörő Máttyás* című regényét így kommentálta: „Nem a világ rontotta el az embereket, hanem az emberek rontották el a világot.”⁶

Az elmélkedő író az írás és általában az irodalom természetét és küldetését nyíltan és egyértelműen igyekszik definiálni. Alapvetése, hogy szociális feladatok van, s értékük nem függetleníthető a teljesítés sikerétől. „Rendet teremteni a lelkekben: ez igazán költői hivatás”⁷ – tisztázza a *Népiség* című vallomásában. A rend mibenlétéről több tudásunk lehet, ha figyelembe vesszük, hogy Tamási alapállása szerint az írók az örök törvények szerint ítéleznek, s a tiszta értelemhez és a változatlan eszményekhez húeik. A magyar irodalom múlhatatlan feladata, hogy megmutassa a magyar gondolkodás formáit és törvényeit – ezek gránit alapzatán kell berendezni az új magyar társadalmat. A magyar jelleg szociális törekvéssel párosul. A kor, a magyarság összhangzatos művészi formákban való kifejezése mellett a jobb jövőre alkalmas emberek nevelése a cél. „Irodalmunk arra tanít, hogy a szellem nem fényűzés volt, hanem minden időben nemzeti szolgálat.”⁸ Az esztétikát – s minden szellemi tevékenységet – magától értetődően a minőség törvénye kell, hogy megítélje, melyben együtt hat gondolat, érzelem és erkölcsi meggyőződés. A valóság és költészet összhangjára van szükség, s ebben az írói spiritusz által teremtett világban a tapasztalati mellett a képzelet alakjait és játékait is egyenrangú valóságként kell felfogni. Mindez a látásmód a néphez kapcsolható. Tamási szavaival: „A valóság és a képzelet összhangja a legősibb költői lélek adománya, melyet leghívebben a nép őrzött meg.”⁹ A nép a korban új – más megközelítésben viszont ellenkezőleg: az eredeti – lételfogás logocentrikus középpontja, hiszen emberibb, mint a többi osztály, látóköre egyetemesebb, a világot a maga teljességében látja. Következésképpen az új népi írók a népi szellemet a legművészi s a legmodernebb formában fejezik ki. Nincs szükségük magyarkodásra, a magyarságot az emberen keresztül látják, éppen ezért ők a leeurópaiabbak. Az írói „viselkedésről” az eredendően létező nemzeti Géniusz határoz. *Ars poeticája* a szellemi

6 Tamási Áron vallomása legfrissebb regényéről. Kérdező: Ruffy Péter. *Brassói Lapok*, 1938. április 3.

7 *Forrás*, 1943. jan., 1. évf., 1. sz., 44–48.

8 Időszerű vallomás. *Pásztortűz*, 1938, 24. évf., 3. sz., 162–164.

9 *Népiség*. I. h.

virrasztás, az eszmények melletti őrködés. Ahogyan bizonygatta: „Amit azonban a szellemi embernek tennie kell, az: az értékek védelme, a valóban európai emberi gondolkodásnak az ébrentartása.”¹⁰

Tamási Áron egy új népiség képviselőjeként lépett fel. A néptől „kapott” (valljuk be: önkéntes vállalás ez inkább) mandátuma evidensen összetartozik a szellem kibontakoztatásának követelményével – a szellem Istentől van, útját a nemzet életében erkölcsi parancsok irányítják –, mivel a népi kultúra és világlátás mélyében elérhető az ősi kapcsolat a természettel és a még a teremtés eredeti rendjét őrző, régi világgal. Az egyetemes világfelfogáshoz való visszatalálás útja ez. Benne fellelhetők az alapvető emberi tulajdonságok és jellemvonások, az általános antropológiai arculat, az ősi evidenciák. Ebben az életlátásban az ember, a (szülő)föld és az Isten szervesen illeszkednek, és szétszakíthatatlan összefüggést képeznek. A népiség éppen ezért a szociális emberi jogok, a keresztény erkölcsiség és az örök humánus melletti harcként mutatkozik meg Tamási számára. A harmonikus földi élet összhangzatot ad a Teremtőhöz való viszonyban, illetve a természethez való illeszkedésben és társadalmi együttélésben bontakozhat ki. A népiség tehát nemcsak irodalmi, humanisztikus, hanem társadalmi és politikai eszmeáramlat is egyben. Így magától értetődően kap egy másik kiterjesztést az axióma: az új népiség azonosítható az eszmei magyarsággal, hiszen az magába ölel minden osztályt a nemzeti egységben. A falu az erkölcsi erő és a megtartó nemzeti érzés kútforrása. Egyben nemzeti eszme a népiség, azaz erkölcsi és szellemi közösség: lelki impérium. A nemzet javainak elsődleges őrzője a nép. A nemzet természete szerint egységes – vagy annak kellene lennie. Szükséges volna, hogy a magyarság egyetlen nyelvi és kulturális közösséget képezzen. Csak egyetlen és időtlen magyar lélek, örök magyarság, nemzeti Génius és Eszme létezhet. Szintézis hozható létre a nemzet égise alatt: hagyomány és haladás – egyik legmarandóbb tulajdonságunk lelki életünk és szemléletmódunk keleties jellege, illetve kultúránk nyugati orientációja –, nemzeti eszme és (egyetemes) emberi felfogás egybecsengő akarat. Hozzáteve ugyanakkor, hogy Tamási számára az általánosságban értett emberiség csak elvont eszme, gyakorlati közösségként csak illúzió. Praktikus megfontolásban egyedül a nemzet az a kollektívum, amely a szellem, illetve az emberiség eszméjének szolgálatába állítható. Az emberiségért való cselekedet valójában a nemzet érdekében tett erőfeszítés.

A népiség piedesztálra emelése és már-már transzcendens szférákba emelése sajnos együtt járt Tamásinál a polgári-urbánus írók átgondolatlan és rendkívül leegyszerűsített bírálatával. Úgy vélte, az urbánusok inkább tartoznak a civilizációhoz, mint a kultúrához – az utóbbi van fölényben az elsőhöz képest. A civilizáció technikai haladást, polgári kényelmet és életformát kínál – azaz lényegileg materiális képződmény – ugyan, de nincs szerves, a nép ter-

10 „Az ember sohasem boldog, mert az emberi élet boldogságból és boldogtalanságból áll”. Beszélgetőtárs: Bella Andor. *Film Színház Irodalom*, 1943, 4. sz.

mészetéből fakadó kultúrája. Gondolkodása osztályjellegű, irodalmának tematikája belterjes, zsánérjellegű – messze a népiség organikus egyetemességétől. A polgári, szabadelvű művelődés mindössze a társadalmi embert képes ábrázolni, stílusa realista vagy naturalista, mit sem tud a valóság és a költői képzelet magasabbrendű összefüggéseiről. „Isten és a természet mellőzésével az összhang megbomlott, az emberek milliószámra meghasonlottak, az élet számukra teherré változott és céltalanná”¹¹ – olvasható *A tűz világossága* című eszmeifuttatásában. A városi munkásosztály irodalmáról sem volt kedvező véleménye. Míg nem kis elfogultsággal azt tartotta, hogy a kulturális beágyazottsága miatt népi író csak egyetemes arcú műveket bír alkotni, addig a munkásélet szegényebb, szűkebb, s ez meg is látszik az egész proletárirodalmon és művészetén... Általánosságban megállapította, hogy az egyéniség helyébe a tömegember lépett, „az értelmes és sokszor művelt szolga”,¹² akit fölülről irányítanak, a nemzeti kultúra helyébe a társadalmi műveltség került.

A népiség eszmei kiterjesztése, a nemzeti gond egyben világméretű tendencia, s ebben az I. világháború a vízvonalasító. Általa ért véget a szabadelvű korszak, véli Tamási, amelyben az anyagi hatalom féktelen vágya mellőzte az igazság és erkölcs szabályait. Új, szellemibb és lelkiekben gazdagabb éra beköszöntét üdvözölte az író, új világtendenciát látva: azonos nyelvű és közös művelődésű nemzetek népi egység megalkotását akarják egy új világkép alapján. Az ideál az egységes és igazságos nemzeti társadalom – egyetlen osztály: a nép –, amelyet a szellem tervez meg, saját nemzeti karakterének, „természetének” – a változatlan „faji” (etnikai jelentésben értendő) vonások – kibontása érdekli, a nép természetének megfelelő társadalmi berendezkedés kialakítása a magasztos célja. Az efféle öncélúság nemzeti öntudattá is válik. A magyar életforma kialakítása egyenesen isteni feladatteljesítés. Hangzatos jelszavak vezérlik a munkát: az ösztönös sorsközösség, a tudatos munkaközösség, a testvéri szolgálat. Hátarai között nemzeti érzés, keresztény erkölcs és szociális felfogás erősíti egymást. Módszertana szerint a más nemzetektől átvett társadalmi és szellemi vívmányokat saját természetének megfelelően alakítja önmaga arculatává a magyar öncélúság, mert ember és nemzet csak saját természete szerint újulhat meg. A konkrét történelmi valóság terepére lépve távlatos cél a Magyar Szent Korona országának helyreállítása, illetve megvédése, továbbá a helyreállított hazában igazságos rend, vagyis a nép szociális felemelését véghez vivő, népi demokrácia teremtése. A népi demokrácia a dolgozó nép uralmát jelenti. Közlebről a demokrácia Tamási számára a történelmi, jogi, államelméleti fogalmak morális és szociális vetületét jelenti: az összes erkölcsi, szellemi, anyagi javak és „igazságok” helyes felhasználása a társadalom javára. Az élet tényei a nép számára való hasznosság alapján ítéltelhetők meg.

11 *Magyar Főváros*, 1941. jún. 12., 4. évf., 22. sz., 1–2. Alcíme: Pünkösdi gondolatok.

12 Gond és reménység. In *Virrasztás*. Bp., 1943, Révai Kiadó, 449–455.

A magyar életforma csak nemzeti keretekben valósítható meg. Különösen érvényes volt ez a követelmény az író szűkebb közösségére, az erdélyi magyarságra nézve. A kisebbségi helyzet, a fennmaradásért való harc szoros egységet kívánt. Helyzetértékelése: elemi, nemzeti és emberi jogokért való küzdelem a kisebbségi lét. A Tamási-féle javaslat új életformát kínált: a családdá alakult nemzeti közösséget. Elvárása nem kisebb, minthogy a magyar műveltség új formáit Erdély alakítsa ki. Az erdélyi magyar lélek három alapvető eszméjére támaszkodhat ebben a folyamatban: erkölcsére, emberiességére – melyben együtt vannak jelen a hagyományos keresztény ideálok és az időszerűség követelményeinek a felismerése –, illetve a nemzeti gondolatra. Létezik felismerhető, önálló erdélyi szellemiség az összmagyaron belül, bizonygatta a közéleti gondolkodó. A kisebbségi sorba került erdélyi magyarság egyik lehetséges, a humán értelmiség fennkölt etikai elvárásait hordozó modus vivendije, a transzszilvanizmus megjelent a felfogásában mint alkotói forma, azaz a művészi alkotás gondolkodásmódja és hanghordozása. Értelmet nyert ugyanakkor mint a kisebbség életét formáló minőségi tartalom, egy saját életforma szellemi energiaforrásának ígérete. Saját küldetésének a fentiekkel összhangban a szellemi eszközökkel való nevelést tartotta. Olyan erkölcsös, dolgos, szociális természetű emberek felnevelését kívánva, akik alkalmasak egy szebb és jobb jövőre – a keresztény üdvtan nemzeti célok elérésére adoptált tükrözését fogalmazva ekképpen meg. Az 1937-es Vásárhelyi Találkozó tervezésében és lebonyolításában való aktivitása az emelkedett szellemi alapokra épülő, nagyon is gyakorlati cselekvés volt részéről. Konkrét lépéseket tett az erdélyi fiatalok által képviselt népi humanizmus és a baloldali szocializmus együttműködésének elősegítésére, egyenesen egy „műveltségváltást” vizionálva, melynek során a dolgozó magyarság alkotná az „élet gerincét”. Egy nyilatkozatában történelmi súllyal ruházta fel az eseményt, mondván, ott megszületett a kisebbségi magyarság alkotmánya.¹³

Tamási naiv ideologizálásának legzavarbaejtőbb része a kulturális és nyelvi azonosságtudattá átalakított vérségi elv hangoztatása. A társadalmi rétegződést, az osztályjelleg felülírja nála a „mind magyarok vagyunk” érzés elsőrendű igazsága. A közös leszármazástudat az első és a legfőbb érv is, eredendő, a születéssel kapott „egyetlen” állapot, bár az a priori kategória nyilvánvalóságát gyengíti, hogy a jellegzetesen „magyar” mibenlétét nem képes félreérthetetlenül meghatározni, inkább sejtelemként, reflektálatlan, önfeledt állapotként aposztrofálja. „Nem tudjuk szavakba foglalni, hogy mi a jellegzetesen magyar, de érezzük. S megérezzük azt is, ami nem az. Bizonyára szabad, mert szükségnek látszik, hogy ebben a kérdésben a legszemélyesebb sugallathoz forduljunk”¹⁴ – így érinti az elméleti gondot a *Színház* című publicisztikájában. Az etnikai lényeg, amelyre a társadalmi-politikai, kulturális és esztétikai elképzelés

13 Lásd erről: Erdélyi szellem, magyar szellem. *Pesti Napló*, 1939. ápr. 16., 86. sz., 14.

14 *Forrás*, 1943, 8. sz., 185–187.

épül, nem racionális, hanem ösztönös-emocionális létező. Istentől kapott, lényegileg örök jellegzetesség, amely a történelmi kibontakozás során ösztönző erőből és minden korban adott lehetőségéből válhat önbeteljesítéssé. Transzcendentális értelmű emberi eszmény, nélkülözhetetlen rész a nagy egészből. A lélek és vér társítása természetes erkölcsi parancs, isteni végzés.

A divinisztikus elrendeltség elvének gyakorlati problémamegoldó alkalmazása, azonban veszélyes, hiszen merev, kompromisszumképtelen álláspontot hoz létre. Desztillált eszmékkal, elvont moralizálással a mindennapi valóságban nehezen lehet boldogulni, s a szélsőséges ideológiai irányzatokra volt jellemző, hogy a valóságot hajlították a kívánatos elképzeléseik alá, ha nem találták összeegyeztethetőnek elméleti koncepcióikkal, amelyek helyességében egy pillanatig sem kételkedtek. Mennyivel könnyebb volna az utókor helyzete, amennyiben azt mondhatná: az író akarata ellenére keveredett bele egy véres kor ideológiai játszmáiba – de nem ez a helyzet. A harmincas évtizedről írja monográfiája, Cs. Nagy Ibolya: „Ezek az esztendők Tamási Áron erős irodalom-közéleti ambícióját, a kisebbség kulturális ügyeiben való részvételét, ezen ügyek mindenkor vállalt képviselői szándékát is mutatják.”¹⁵ Addig nincs is gond, amíg jogot véd, s nem sért – Illyés Gyula híres aforizmájával élve. Tamásinál az ösztönös sorsközösség, az öntudatos munkaközösség és a testvéri szolgálat szentháromsága, a rend és a természetes igazság követelménye – hiába sorolódik mellé az egyéni önzés közösségi meghaladása, a közéleti tisztaság és az emberiség gondolata – tévútra juthat. A szellemi elvontság mellett jelentkezik a „kard” védelmében való bizakodás is. Az eszményeket, a nagy népi egységben egyesülő hazát meg kell védeni! S a szellem képviselője bár kárhóztathatja a regnáló politikai hatalmat a két háború között, illetve a második világháború idején, hogy nem becsüli az élő szellemet, ha ugyanakkor a fajta védelmére szólít fel. S minősítheti ezt isteni parancsnak is, a következmények mégis vállalhatatlanok. Az idegen vér emlegetése elvezet a kijelentéshez: „A természetes jog mellett, mely szerint a magyarság vezetésében minden vezető hely, a zseniális kivételeket nem tekintve, csak magyar fajú embert illet meg: a fajtának ezt a vezetésben való uralmát azért is eszmei törekvésünknek valljuk, mert a magyar nép felemelése és elárasztása, mint a legbiztosabb fajvédelem, csak így válhatik programból természetes cselekedetté.”¹⁶ Fontos felhívni rá a figyelmet az elhamarkodott olvasói ítékezés elkerülése miatt, hogy a fajvédelem Tamásinál nemcsak származási alapon különböztet meg, s írja felül ebben a vonatkozásban a keresztényi egyetemesség tudatát, hanem – ismételjük meg – kulturális és nyelvi identitást is jelöl. Keveset enyhít viszont a baljós megkülönböztetésen a tény, hogy a vérségi elvet következtesen együtt említi a szellemi kiválasztással. Szembe megy az egyetemes humánnummal és a demokratikus elvekkel, ha arról fantáziál a *Vélemény háború idején* című cikkében, hogy az államiság eszméjét a törzsökös magyarságra kell

15 Tamási Áron. Bp., 2021, MMA Kiadó, 85.

16 Erdélyi jelentés a magyar szellem küszködéseiről. I. h.

építeni, a kisebbségek – mindez bizonyosan a nem törzsököseket, illetve az idegen ajkú nemzetiségi csoportokat kell rajta érteni – elégedettsége másodlagos. Különösen érthetetlen ez az etnicista tekintélyelv a kisebbségi erdélyi magyarság jogainak hangoztatójától. Teljes talány, ha arra gondolunk, hogy Németh László elképzelését követve, más helyen ő is a Duna-menti népek, illetve a kelet-európai szellemi és gazdasági együttműködés mellett érvelt. Háborús pszichózis talán? Ne találgassunk...

S a faji megkülönböztetésen belül akár kirekesztőként is felléphet a morális megújulás követője! Némi malíciával írhatja a késői értelmező: ha kevés a szellem magasztos szárnyalása, jöjjön a kard meggyőző ereje! „Vérünk és közösségünk még elég jó és erős arra, hogy a nemzethagyót és a hitehagyót egy pillanatra fájdalommal kivesse magából”¹⁷ – fenyegetett a *Mind magyarok vagyunk* című „kiáltványában”. Mindamellet – némileg világosítva a sötét tónusú képet – Tamásinál amolyan harmadik utas elképzeléssel is bír a fajiság. A háborús negyvenes évek színházát minősítve elveti a korábbi „zsidó szellemiségű” nemzetközi kultúrát éppúgy, mint az akkoriban eluralkodó „árja” színezetű nemzetköziséget, szembe állítva vele a törzsökös magyarság kultúráját. A színházfenntartó magyar középosztály esetében is kifogásolja a jellegzetes magyarság hiányát, elsősorban kulturális vetületben megvilágítva a felismerést: erősebben kötődik az európai polgári felszínhez, mint a magyar néphez.

A vizionált elérendő állapot ugyancsak eszményinek nevezhető. Esztétikai vonatkozásban a katarzis visszanyeri nélkülözhetetlen szerepét: „érzésem szerint a jövő drámája nem a tények művészi megszerkesztése folytán születik meg, hanem olyan költői mű lesz, melynek szárnyaló szertartása alatt bűvölet szállja meg a néző lelkét, és édes megrettenéssel fogja érezni, hogy a szentek vagy a madarak sorába került”.¹⁸ Generálisan széttekintve várható, hogy az újjászülető lelkek egyéni nemzeti jellege derűs, bölcs és egészséges magyarokat fog eredményezni. Az igazságos társadalom fölé szervesül a nemzet, amelyet minden magyar a magáénak érezhet. A különféle világnézetek összefogása megy végbe a nemzeti egyetértésben. A magyar szellem a dolgozó tömegek természetes jogaival egyesül. Meg kell, hogy változzon az anyagi javak elosztása is: az értékek kiemelésével a kevesek helyett a sokak jutalmazásának időszaka köszönt be. Az ő szocializmusában a lélek, a szellem és a tehetség elismerése szabja meg a dolgok menetét.

Ismételjük meg: ha nem megy békés úton a megújulás, ha nincs más lehetőség, végső soron felmerülhet az erőszakkal való kikényszerítés esélye is. Ennek lehetőségéről az Erdélyi Párt gyűlésén beszélt 1943 szeptemberében, s szükség esetén magát a forradalmi megújítók oldalán látta a jövőben.¹⁹ Tamási elvi következetlenségét bizonyítja egy az előzőnek ellentmondó kijelentése ebből az

17 *Független Újság*, 1937. máj. 29.

18 A kortársakról. *Film Színház Irodalom*, 1943. júl. 16–22., 6. évf., 29. sz., 8.

19 Lásd erről: Kérdés és felelet. *Ellenzék*, 1943. szept. 14., 64. évf., 3.

időszakból: „Nekünk magyaroknak csak az lehet a célunk ennél az irányításnál (a forrongó emberi indulatoknak a szellem emberei által való békés mederben tartására gondolt – P. E.), hogy a változás ne a forradalmi vak erők útján történjék meg.”²⁰ Mindkét megszólalás ugyanabból az évből való...

Tamási Áron és a magyar művelődéstörténet nagy szerencséje, hogy az elszórt egzaltált – mi másként lehetne nevezni?! – kijelentései megmaradtak a verbalitás szintjén.²¹ Ő maga is azt tartotta, s ehhez hűséges is maradt, hogy az írónak legvégső soron a szellemet kell szolgálnia, s a politikán felül kell állnia. Így naiv ideálvilágának gondolati következetlenségeire, megbicsaklásaira felületességként tekinthetünk, költői látásmódjától idegen terepen való botladozásnak, s emlékezhetünk inkább a morál képviselőjére, akinek a kritikus történelmi szituációkban, azaz konkrét gyakorlati döntéshelyzetekben „helyén volt a szíve”. Tévedhetett az etnicizmus hálójába gabalyodva, de ő fogalmazta meg az Erdélyi Helikon-i írőközösség 1942-es állásfoglalását a Magyar Királysághoz visszakerült ország rész rossz irányítását sérelmezve: „A túltengő bürokratizmus természetes ellensége az öntudatos és magabizó nemzeti társadalomnak. Vak és süket szolgálkává neveli az állam polgárait. Kiöli az egyes ember kötelező felelősségtudatát a kisebb és nagyobb közösségekkel szemben. De kiöli a közösségek felelősségtudatát az egyénnel szemben is. Pedig ez a kölcsönös felelősségtudat a nemzeti társadalomnak pótolhatatlan megtartó ereje, mely nélkül kritikus időkben erőtlenül hullik szét a társadalom.”²² S ő volt az is, aki ki merte mondani, hogy a magyar író a nemzetével él vagy bukik, s ebből következően 1945 után közös önvizsgálatra hívott fel. A nemzeti Géniusz nevében figyelmeztetett a közös bűnösségre: „zsarnokság nyomorította a magyarságot, képmutatás rontotta meg becsületét, és szolgaság tette áldozattá”.²³ A tiszta értelem és a változatlan eszmények hívévé szegődött újra, hogy azt 1956-ban újfent a nemzeti sajátosságokat mutató demokráciában és a társadalmi szocializmusban találja meg, az egységet a forradalomban látva meg, amelynek

20 „Az ember sohasem boldog, mert az emberi élet boldogságból és boldogtalanságból áll.” I. h.

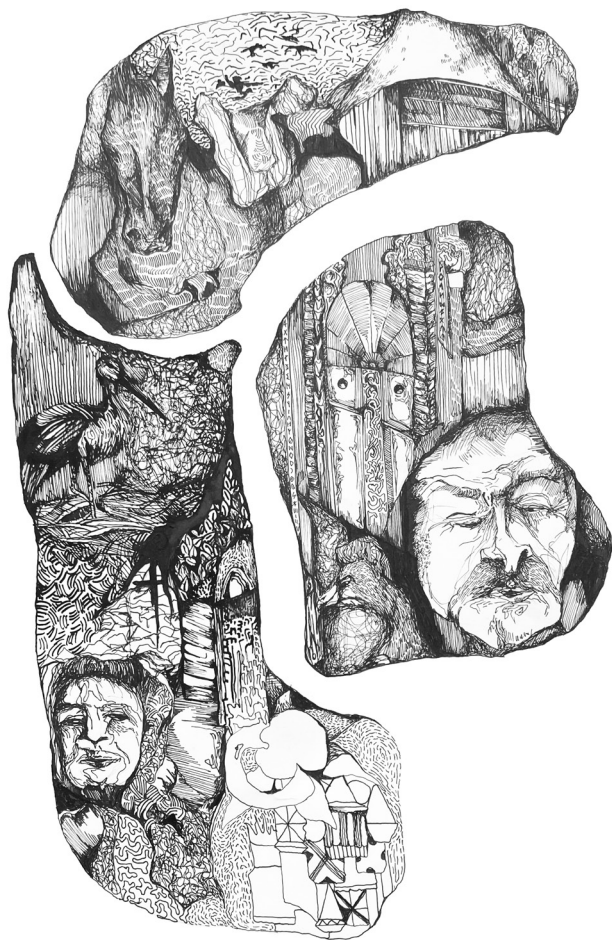
21 Általánosságban elmondható, hogy tévúton járnak mindazok az irodalomértelmezők, akik rendre az adott történelmi szituációt hozzák fel egy-egy alkotó alkalmankénti „eltévelyedésének” – azaz az interpretáció jelenében érvényesülő helyes-helytelen relációban való elutasítás – védelmére. Ha ugyanis az egyes elvi állásfoglalásoknak csak pillanatnyi és helyi értéke van, az aktualitáshoz láncoltak, akkor azt a marxi benyomást erősítik, hogy a létezés határozza meg a tudatot, s a „hős” nem autonóm gondolkodó, csak úszik az árral. Miféle eszmei alapállás az, amely egzisztenciális érdekből vagy veszélyeztetettség miatt szabadon cserélhető?! Tamási esetében: az organikus nemzeteszmé fundamentalista felfogása szélsőséges esetben elvezethet ugyan a türelmetlen és dominálni akaró nacionalizmushoz, de az elméletből nem következik feltétlenül ez a végkifejlet. Herdert is összefüggésbe hozta az utókori kritika a nacionalizmussal, sőt a náciizmus előfutárát is felfedezte benne, pedig ő éppen a nemzetek saját egyéniségének létezési joga mellett érvelt.

22 *Erdélyi Helikon*, 1942/9. sz.

23 Zöld ág. In *Jégtörő gondolatok*. II. kötet. Bp., 1982, Szépirodalmi Kiadó, 249–273.

vívmányait nemzeti újjászületésként ünnepelte.²⁴ Azt a teljes személyiségében morális embert fedezheti fel benne az utókor, akinek erkölcsi hitvallása ma már szinte csak irodalomtörténeti érdekesség, kevesek által követett kuriózum: „Az írónak, aki lelkiismerete és nemzete előtt nemcsak azért felelős, amit írásban és szóban hirtet, hanem azért is, amit mások az ő hallgatása fölött népével cselekednek: elsősorban kötelessége, hogy minduntalan számadást csináljon önmagával.”²⁵

Zsigmond Anna (17 éves): Szülőföldem (Nagy István Művészeti Liceum, Csíkszereda)

24 Vesd össze: *Gond és hitvallás*. Hozzáférés: https://reader.dia.hu/document/Tamasi_Aron-Szellemi_orseg-667

25 *Népiség*. I. h.